

TÓTH JÓZSEF*

A HATÁROK KÁRA ÉS HASZNA – A HATÁROKRÓL: ÁLTALÁBAN ÉS A VAJDASÁG KAPCSÁN

BORDERS: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES – ABOUT BORDERS IN GENERAL AND IN CONNECTION WITH VOJVODINA

ABSTRACT

Now when at least in Europe hope seems to open for the fall of borders or for their substantive and functional shifts it worth to raise some border related questions and try to answer them.

- Why are the borders?
- Is there a necessity of borders?
- How to define a natural border?
- Possible borders-types?
- What are the advantages of the borders?
- How can we reduce disadvantages of the borders?
- What can the future hold?

The author seeks answers to the abovementioned questions after reviewing Hungarion and international border studies and troublesome meditations.

1. Bevezetés

Egy konkrét térség határainak vizsgálata elkerülhetetlenül a határ-problematika generális átgondolásával indítandó. Így van ez most is. Néhány mondatban indokolt kitérni az alcímadás régies formájának magyarázatára. Ez nem más, mint Széchenyi István 1828-ban megjelent, a Lovakról című munkája címének nosztalgikus átsejtetése a csaknem két évszázad távlatából. A Kossuth Lajos által legnagyobb magyarnak nevezett államférfi még korszakos művei (Hitel, Világ, Stádium) megjelenése előtt írt a lótenyésztés és – versenyztetés előbbiekhöz alig mérhető fontosságú témaköréről. Megtehetette. Érdemei dús csokrában ez a munkája legfeljebb egy szerény virágszál – de része a csokornak.

Megválaszolendő az is, hogy hogyan jön e sorok szerzője ahhoz, hogy Széchenyi-mű címének parafrázisát biggyessze dolgozata élére. Az ok nem egy kórossá vált aránytalanság-érzet, hanem éppen tisztelgés azzal a furcsa aránypárral, hogy ha egy szellemi óriás foglalkozhat egy viszonylag jelentéktelen kérdéskörrel, egy szerény talentumú geográfus belevághatja a fejszóját világunk erdejének egyik legkeményebb fájába, a határok problematikájába. Ha kívágnom nem is sikerül, de megjelölöm a fát: iránymutatásul a józan ész nevében érkező követőknek...

Nem lévén filozófusok, nem bonyolódunk bele a végtelen számunkra reménytelen értelmezésébe. Az azonban e téren laikusként is rögzíthető, hogy ha létezik a végtelen ellentétpárja, a véges, annak értelmezhetőek a határai: ameddig valami tart, onnan valami más kezdődik. Elméletileg ugyan létezik egy pont („kiterjedés nélküli térelem” az idevágó definíció szerint) vagy vonal (az előbbi értelemben vett pontok sora), amely a két szomszédos

* DSc, professor et rector emeritus, PTE TTK Földtudományok Doktori Iskola.

dolgot elválasztja, de a határ a gyakorlatban (a természetben) szélesebb sávot, átmenetet jelent. Történelmileg hosszú időn át így van ez a társadalom által birtokba vett térben is, csak a modernnek nevezett államok kialakulása, térbeli struktúráik megteremtése, a szuverenitás piederesztálra emelése hozta meg az éles, vonalszerű határok uralmát, az emberiség különböző és gyakran változó méretű cellákba kényszerítését. Már ez a megfogalmazás is sejteti, hogy e sorok írója – finoman szólva – nem szereti a határokat, kategorikusabban fogalmazva az emberiség legabszurdabb, legkárosabb és legbutább kreációinak tekinti azokat.

Valamennyiünknek – nekünk, kelet-közép-európaiaknak és juvenilisnek csak súlyos tévedésként nevezhető korúaknak különösen – vannak személyes élményeink az államhatárokról, és általában rosszak. Most, amikor – legalábbis Európában – remény látszik nyílni a hosszú tündöklés után a határok bukására vagy legalább lényegi funkcionális átfomálódására, érdemes velük kapcsolatban néhány kérdést felvetni és megkísérelni megválaszolni. E kérdések közül nem maradhat ki, hogy

- miért vannak a határok?
- szükségszerűek-e a határok?
- mi a „természetes” határ?
- milyen határ-típusok lehetségesek?
- mi a határok haszna?
- mit tehetünk a határok kárának csökkentéséért?
- mit hozhat a jövő?

A határokkal kapcsolatos hazai és nemzetközi szakirodalom kritikai áttekintése és gyötörő, korántsem mindig sikeres meditációk után ezekre a kérdésekre keres választ a szerző.

2. A határok kialakulása és típusai

Az ismert tetraéder-moddellel szemléltethető térfelfogásunkban¹ a földrajzi környezet (tér) magában foglalja a társadalmi, a gazdasági és az infrastrukturális szférán kívül a természeti szférát is. A négy szféra együttműködő, kölcsönhatás-rendszereként értelmezett téren belüli határok közül a természeti szféra határai más idő-síkba helyezendők, hiszen e szféra tényezői csak geológiai léptékű időben változnak, míg a másik hároméi ezekhez képest gyorsak. A természeti szféra társadalmi birtokba vétele kezdetben kiegyensúlyozott, harmonikus kapcsolatrendszer mellett mehetett végbe, miután a népsűrűség alacsony, a természet terhelhetősége végtelennek tűnt, így a határok az egyes embercsoportok között valóban virtuálisak, vagy éppen értelmezhetetlennek minősíthetőek voltak. A bennszülött törzseknél még a közelmúltban is törvény volt ugyanakkor, hogy a törzs fennmaradását biztosító, gyűjtögető-halászó-vadászó térséget meg kell védeni, így annak határa jelentőséget kapott, a behatolás – mint a Borneo- (Kalimantan-) szigeti dayak „fejvadászok”-nál – halálos megtorlással járt. A népesség növekedése, a birtokba vétel intenzitásának erősödése fokozatos besűrűsődéssel járt, mely az önllátás viszonyai között egyre inkább az elhatárolódás irányába hatott.

A termelőerők fejlődése lehetőséget adott később a munkamegosztás kialakulására, majd mélyülésére. Ez a folyamat ugyanakkor a termelőerők fejlődésének gyorsítására hatott vissza, így egyre több termék előállítására kerülhetett sor az önllátáshoz szükséges szinten felül. A kialakuló árutermelés és a vele kapcsolatos érdekviszonyok a térbeli egységek új típusú határait hozták létre, melyekben már a védelem mellett az áthatoláshoz is érdek fűződött, mely az árufelesleg más térségekben való értékesítésében fogalmazható meg. A határok jogi előírásokban, katonai fenyegetésben, infrastrukturális létesítmények-

ben is megtestesültek, melyek az államok kialakulásával érték el csúcspontjaikat és a közlekedés fejlődésével, a munkamegosztás világszintűvé válásával globálissá alakulásukat. E tulajdonképpen sikeres „pályafutás” ugyanakkor egyre nyilvánvalóbbá tette a határok abszurditását, az emberiség alapvető érdekeivel szembeni voltát, így új megoldások keresésére ösztönzött.

A határokkal kapcsolatos eddigi kutatások, melyek egy válogatott bibliográfiáját e tanulmány végén közreadjuk, számos olyan eredményt is produkáltak, melyek az egyes szerzőknek a határok értelmezésével és rendszerezésével kapcsolatos nézeteit összegzik. A határokat, határtípusokat különböző szempontok szerint tárgyalhatjuk:

- a dimenziók szerint szárazföldi, tengeri határ (folyóvízi), légi/űr határ;
- eredet szerint „természetes”, mesterséges;
- stabilitásuk szerint frontier, illetve boundary típusú határ;
- s fennállásuk tartóssága szerint tipizálhatjuk őket határállandóság szerint;
- a társadalmi igazságosság szerint etnikai/nyelvi, illetve oktrojált határról beszélhetünk;
- a szembenállás szerint erődített – ellenőrzött, illetve jelzett határokat állapíthatunk meg;
- az átjárhatóság szerint nyitott, illetve zárt;
- a kapcsolati jelleg szerint a határ lehet együttműködő vagy elzárkózó jellegű.²

A határok klasszifikációjára Richard Muir, neves brit politikai földrajzos alakított ki rendszert,³ melyet az alábbi táblázat foglal össze. A magyar terminológia sok tekintetben kiforratlan és a fordítás révén csorbulna a jelentéstartalom, ezért változatlan, angol formában adjuk közre a koncepcióját (1. táblázat).

1. táblázat. Muir határklasszifikációja
Table 1. Border classification by Muir, R.

Boundary classifications				
Classification criteria	Type I.	Type II.	Type III.	Type IV.
Relationship to physiographical features	mountain	river	maritime	other
Historical relationship to cultural landscape	antecedent: pioneer relict	subsequent	superimposed: colonial truce line other	
Relationship to barriers to transboundary interaction	contact	separation		
Duration		... various time categories...		
Supposed level of pressure on boundary	living	dead	(not acceptable)	
Supposed relationship to landscape	natural	artificial	(not acceptable)	
General: S. W. Bloggs's classification	physical	anthropo- geographical	geometrical	complex

Richard Muir, 1989, 128 p.

Mások⁴ elképzeléseire és saját kutatásaimra⁵ támaszkodva magam is összeállítottam egy lehetséges rendszert a határookra vonatkoztatva, nem egyértelmű sikerrel küzdve le a sok lehetséges szempontból, típusokból és altípusokból következő nehézségeket (2. táblázat, 1. és 2. ábra).

2. táblázat. A határok egy lehetséges rendszere

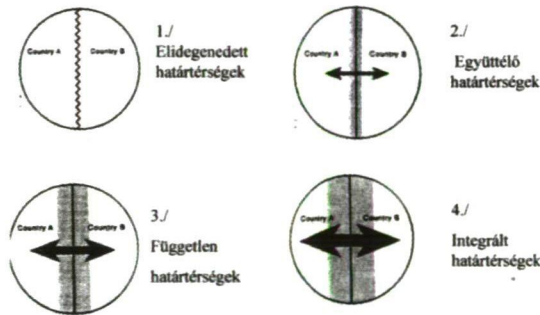
Table 2. Possible system of borders

Szempont	Altípusok, példák	Határtípus
Csillagászati	apály, dagály, egyenlítő, sarkkörök, térítők	zónák, övek
Kiterjedési	vonala, sáv (vásárvonal), Fall Line	vonala, sáv
Stabilitás	állandó, mozgó (szavanna, sivatag)	vonala, sáv
Szubsztrátum	tengervíz (vonala, halpad), szárazföldi (vásárvonal)	vonala, sáv
Textúra	sűrű, ritka (keskeny, széles sáv)	sáv
Idő	tartós, efemer, időleges (állandó)	vonala, sáv
Attitűd	elfogadott, vitatott	vonala
Funkció	elválaszt, szűr, kontrollált, nyílt, védelem (Kína, Rio Grande)	vonala, sáv
Szférák	természeti: hegység, folyó, sivatag	sáv
	társadalmi: állam, megye, járás, település, kerület	vonala
	gazdasági: ágazatok, bányavidékek	sáv
	infrastrukturális: közlekedés, hírközlés, információ	vonala, sáv
Komplexitás	vonzáskörzet, rajon, régió, ország	sáv

Forrás: saját összeállítás

1. ábra. Interakciós modellek a határrégióban

Figure 1. Models of interaction at border regions

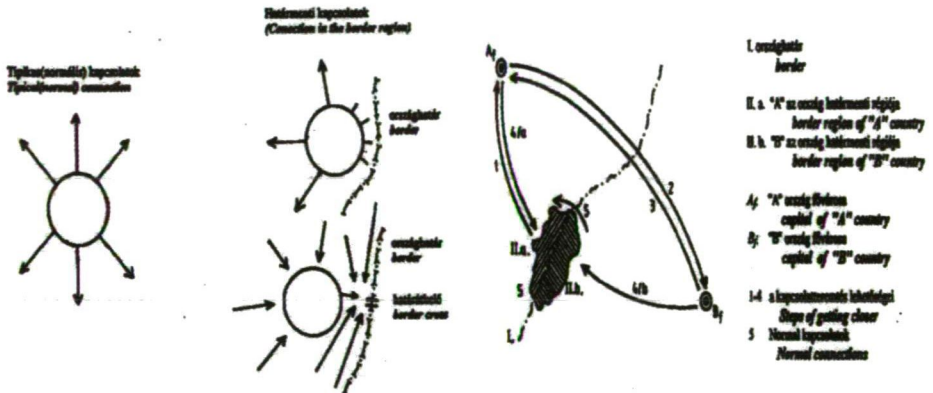

Oscar J. Martinez 1994.

Forrás: Oscar J. Martinez 1994.

2. ábra. A települések térkapcsolati formái és a határok

Figure 2. Forms of spatial relationships

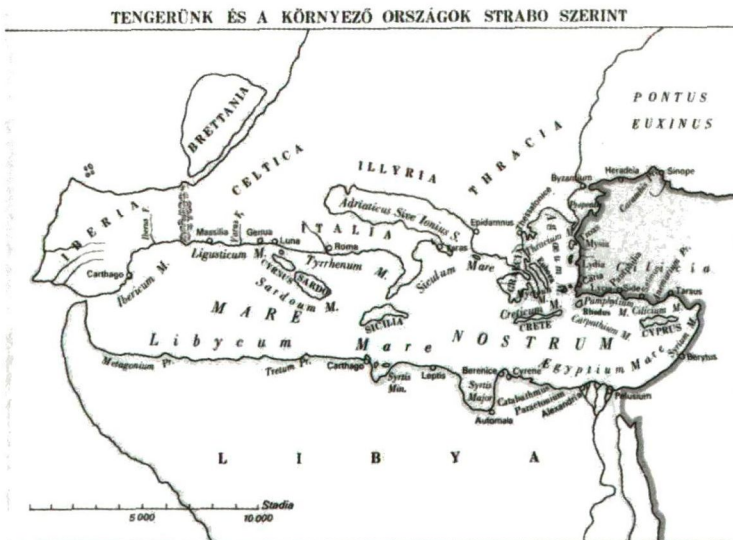
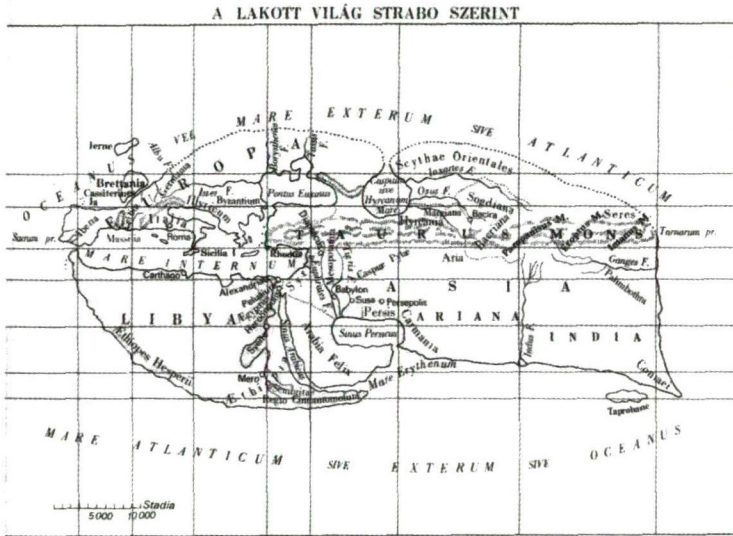

Forrás: Tóth J. 1996.

A sokféleségről érdemes néhány jellemzőt felvillantani és bemutatni. Az első kettő (3. és 4. ábra) arra utal, hogy a mindenkori tudásunk határ-fogalmainkra is befolyással van; amit ismerünk, körülhatároljuk. E határon túl a valamilyen névvel illetett ismeretlen következik. Tudásunk bővülésével ezek a határok természetesen változnak. Érdemes lenne tudni és összevetni, hogy a strabóni görög világgéppel szemben milyen lehetett más régi kultúrák népeinek (kínaiak, indiaiak és mások) ismert világa, mi volt és hogyan, mikor bővültek a határok. Strabón lakott világának határai kiterjednek Indiára, de Kínát nem érintik. Vajon a kínai ismeret-határok elérnek-e a Mediterráneumig?

3. és 4. ábra. Strabón szerint a világ

Figure 3. and 4. World by Strabon

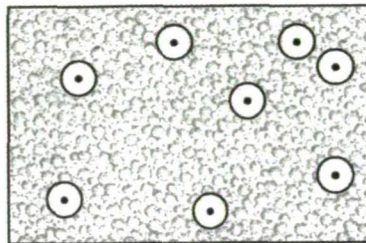

Forrás: Strabón: Geographika

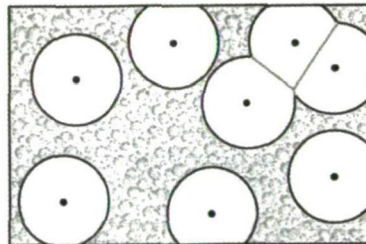
A határok időbeni változása a besűrűsödés nyomán is lezajlik. Az amerikai kontinens keletről történő birtokba vétele, a farmok létrehozása, a kezdetben szabad földfoglalást felváltó tulajdonjogi viták egyre pontosabb határmegvonást tettek indokolttá. Ábránk az erdőirtás példáját nyújtja, de lényegében ugyanez a folyamat zajlott le a prérin is, melyről egy sajátos szubkultúra vadnyugati termékeiből még napjainkban is bőven részesülünk (5. ábra).

5. ábra. A farmok határainak kialakulása

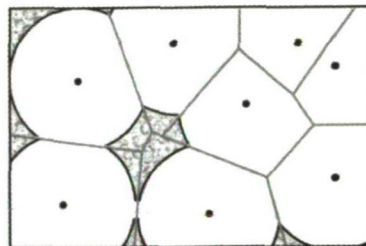
Figure 5. Formation of borders of farms

(a) Korai szakasz

(b) Középső szakasz

(c) Kései szakasz

Forrás: TRIP/G., Hunter

A határok egészen a telek szintjéig (esetleg még lejjebb?) kísérik az életünket. Elég, ha a magyar kerítés-kultuszra utalunk, melynek egyrészt a kivagyiságot kifejező jellegét, másrészt az erődszerűséget, a tekintetet is limitáló voltát emelhetjük ki. Ahol (így általában Amerikában) nincs kerítés, ott a határra figyelmeztető táblák jelennek meg (6. ábra).

6. ábra. Magánterület. Belépni tilos!
Figure 6. Private property. Keep out!

Az államok közötti határoknak számos típusa lehetséges (7. ábra).

7. ábra. Államhatártípusok
Figure 7. State border-types

a)

b)

c)

Forrás: Haggett, P. 2006.

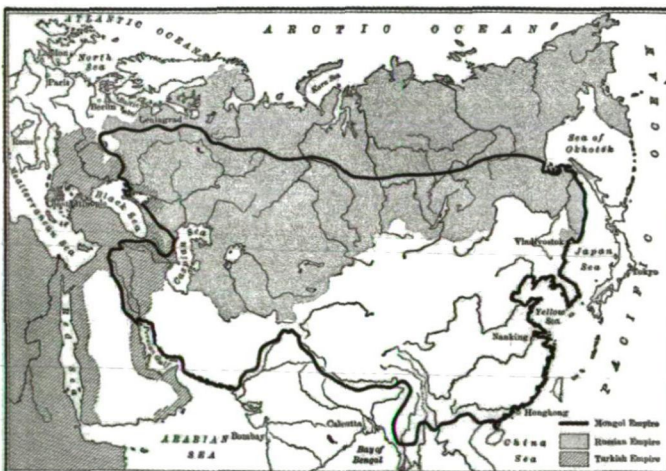
Míg egyes határokat pontosan megjelölnek, és nehéz őket átlépni, másokon szabad az átjárás.

- a) A Kanada és az Egyesült Államok között húzódó jelöletlen határt a képen átszeli az alaszakai autópálya Kanada lakatlan északi, sarkköri területén.
- b) Az 1961-ben épített, 20 km hosszú, szigorúan védett berlini fal, amit azért építettek, hogy szabályozzák a Német Demokratikus Köztársaságból a Szövetségi Köztársaságba történő átvándorlást. Nyugat-Berlin amerikai zónája és a Kelet-Németország közötti szakasz, a fal másik oldalán, 1985.
- c) A 2400 km hosszú kínai nagy fal, melyet i. e. 200 és i. sz. 60 között építettek a Birodalom északi határának védelmére, a nomád rajtaütések ellen. A nagy fal jelentőségét emeli az a tény is, hogy ez az űrből legjobban látható emberi birtoklási jel.⁶

A határok állandósága az érintett államalakulat stabilitásától, erejétől, illetve ezeknek a szomszédos államok hasonló adottságaikhoz való viszonyától függ. Ismeretes számos világbirodalom tündöklése és bukása. A világ eddigi legnagyobb összefüggő eurázsiai hatalma Dzsingisz Kán birodalma volt, míg későbbi gyarmatbirodalmak „kategóriájában” Nagy Britanniáé a palma (8. ábra).

8. ábra. Három nagy birodalom, amely különböző időkben lefedték Eurázsia nagy részét

Figure 8. 3 main empires covering Eurasia in different times

Forrás: Smith, J. R. 1931.

A határok nem csupán a múltba révedve tűnnek elénk, hanem a jövőbe áldmodva is kísérhetnek bennünket. A sok lehetséges példa közül a hitleri víziót mutatjuk be (9. ábra).

9. ábra. Hitleri terv (Alfred Rosenberg) a meghódítandó keleti területek felosztására és hatáira

Figure 9. Plan for the division of Eastern areas by Hitler

Forrás: Rubicon, 2011/6., pp. 51.

3. Európa állam- és országhatárai

Határokról szólni az egységesülő Európával kapcsolatban sem egyszerű feladat, hiszen e kifejezés tartalma még e fejlett integrációban is változó a térben. Az EU külső határai egyrészt természeti választóvonalakon nyugszanak, így markánsan megjeleníthetők, másrészt védőfalként veszik körül, óvják azokat a vívmányokat, amelyeket évtizedek alatt közösen értek el a jelenlegi tagok. Ennek következtében az elmúlt évtizedekben dominánsan az elszigetelő jellege érvényesült, az átjárhatóságában tapasztalható liberalizáció első sorban a bővülési folyamat eredményeképpen értelmezhető. Szükségesnek látszik e gondolat hangsúlyozása, hiszen a csatlakozások után a schengeni határok egy része belsővé degradálódik, azonban ezzel párhuzamosan fokozatosan keletre tolódik, olyan körzetekben falként kiemelkedve, ahol hagyományosan kívánatos az átjárhatóság fenntartása.

Az EU belső határai jogilag szinte azonos státuszúak, ennek ellenére jelentős különbségek tapasztalhatók e tekintetben is. Semmiképpen nem összevethető a majd egy évszázada gyakorlatilag teljesen szabadon átjárható Benelux-közösség államainak legitim terét definiáló zóna akár a német-osztrák, svéd- finn, vagy éppen az alapítók között húzódó határokkal. Sok más tényező mellett történelmi – és a nemzetközi kapcsolatok alakításában betöl-

tött – szerepükben, fizikai létükben, vonalvezetésükben, időtállóságukban, így jelen minőségükben is eltérőek az EU belső választóvonalai, tükrözve ezzel is azt a sokszínűséget, amelyet a tagállamok megtestesítenek. E változatos struktúra ellenére egy integrációs tendencia mindenképpen kézzelfogható: az a közösség, amelyhez csatlakoztunk, belső határainak folyamatos degradációjára törekszik, a korábbi izolációs funkció helyett e tereknek az összekötő szerepet szánja. Mindazonáltal e találkozási felületek a jó szándék és demokratikus berendezkedés ellenére sem problémamentesek, elég csak az ír szigetet megosztó, vagy éppen a kontinens déli végein húzódó brit-spanyol (Gibraltár) választóvonalakra utalnunk. Etnikai, vallási szegregáció, valamint az erre épülő békétlenségek sora okozhat feszültségeket államokon, településeken – belül is, jelezve, hogy nem csak a csatlakozni kívánó országok előtt állnak még megoldásra váró feladatok.

E konfliktusok jelentős része abból adódik, hogy nem megfelelő a tér felosztásának, így a határok (bármely szintet is tekintjük) megrajzolásának módja. Amennyiben a társadalmi-gazdasági fejlődés során többé-kevésbé spontán kialakult regionális tagozódás nem – vagy csak kis mértékben – esik egybe a hatalmi érdek kívánta térstruktúrával, úgy az még a legdemokratikusabb berendezkedés mellett is nehezen működtethető, sokszor problémákkal terhes körzeteket alakít ki. A következőkben a funkcionális alapon (alulról felfelé), organikusán fejlődő téregységek rendszerét állítjuk szembe a hatalmi viszonyokat, igazgatást szolgáló (felülről lefelé épülő) térstruktúrával. Értelemszerűen a két szemlélet között jelentős az átfedés világszerte, ugyanakkor az is prognosztizálható, hogy teljes egyezésre még a legoptimistábbak sem számíthatnak.

3. táblázat. Lehetséges térfelosztási rendszerek

Table 3. Possible spatial division

Funkcionális rendszer	település	vonzáskörzet	régió	ország
Igazgatási rendszer	község/város	járás	megye	állam

Forrás: Tóth J. 2004.

A funkcionális rendszer magában foglalja a települést, a körülötte évszázadok alatt kialakult természetes vonzáskörzetet, az erre épülő régiót, amelyek összessége az országban teljesedik ki. Ezek objektív módon rendszerezhető fogalmak, amelyek egymásra épülve alkotnak egészet, belső határai rugalmasak, az eltérő korok igényeinek megfelelően időről időre módosulhatnak, nagyobb intervallumokban gondolkodva azonban viszonylagos állandóságot képviselnek. Az ezzel szemben – ugyanakkor mellett – létező másik struktúra felülről, adminisztratív módon kialakított, szintén egymásra épülő rendszer. A jogrend, az igazgatás, a hatalmi funkciók mind csak az adott állam határain belül érvényesek, így ennek gyakorlására, működtetésére több szinten, hasonló méretű egységeket hozunk létre. Az állam megyéken keresztül képviselteti jogköreit, alájuk járások soroltatnak, amelyek illetékessége községekre és városokra terjed ki. Az egyes szintek elnevezése, a közöttük történő hatalommegosztás Európa különböző szegleteiben a legváltozatosabb struktúrát alakítja ki e tekintetben is, ugyanakkor lényegét tekintve e rendszer hasonló módon és mindenütt fellelhető. E két fogalomsor közti elméleti-gyakorlati különbözősége most nem térünk ki.

4. Határszemle a nagyvilágban

A térszerkezet ügye, az ország- és államhatár problematikája, a kettő különbsége és (különös tekintettel Európára), egy olyan dilemma majdani megoldási kényszere, hogy mit kezdjünk az országhatárok objektív voltával, és az ezeket keresztül-kasul hasogató állam-

határok meglétével, a világ egészét érintő kérdéskör. Ez a dilemma annyira fontos, hogy az Európai Unió egész jövőjét lényegesen befolyásoló tényezőként fogja kinőni magát egészen addig, hogy vajon az Európai Unió sikeresen fejlődik-e tovább vagy pedig bukdácsol. A világ többi részén: felrobbantják-e a tényleges országhatárok a mesterséges államhatárok által oktrojált struktúrákat, vagy sikerül időben a józan ész diktálta korrekció?

Néhány elméleti kérdéssel kezdem. Az a tér, amivel mi foglalkozunk, akár geográfusként, akár pedig e térnek a fejlesztésével foglalkozó különböző szakemberekként, heterogén összetételű. Ez a tér azért heterogén összetételű, mert két fő komponense, a természeti tér és a társadalmi tér külön-külön is heterogén. Az első, a természeti tér heterogenitására a példa azért Európa, mert végeredményben ez az, ami érdeklődésünk középpontjában áll. Tehát, ha birtokba vesszük ezt a teret a társadalom által, akkor a helyzet az, hogy eleve egy heterogén és struktúrával, szerkezettel rendelkező teret vesz birtokba a társadalom, ahol hegyek, völgyek és egyebek vannak.

A geográfusok, mint területtel, térrel foglalkozók tudják, hogy abban eltérő fejlettségek, eltérő sűrűségek fordulnak elő. Ezek találkoznak a természeti térrel, különböző, változó variációkat hoznak létre, hiszen időben is változó ez a tér. Így létrejön egy olyan komplex tér, amiben élünk, amely strukturált, szerkezete van, e szerkezetnek szabályszerűsége van és ezt, miután térben létesül, térszerkezetnek nevezzük. A térszerkezet nem vált vízumot, útlevelet az államhatáron. A térszerkezet egységes, az egész entitás tagolódik, egyrészt úgy mint ország, vagy azon belül régiók, évszázados szekuláris fejlődés révén, másrészt pedig tagoljuk mi, akik azt mondjuk, hogy mi vagyunk az erősebbek, tehát idáig tart a Magyar Királyság határa, vagy idáig tart Románia határa, vagy innentől kezdődik Svájc.

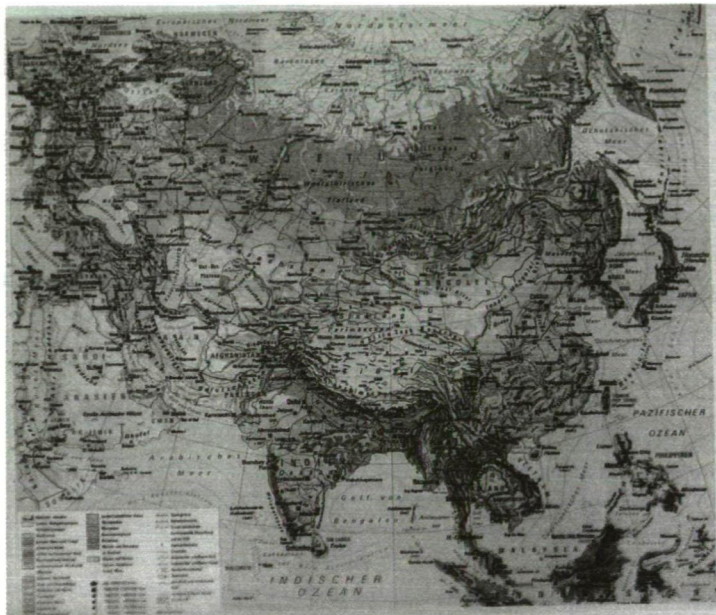
Változik, mert változtatjuk, és változik, mert az egész tér hosszú időn keresztül önfejlődésének lehetünk a tanúi.

Ez utóbbiról, az államhatárok változásáról mutatok be néhány ábrát a Föld különböző részeiről. Ázsia térképén (10. ábra) látunk egyenes vonalakat Szaud-Arábiánál, látunk bizonytalanokat. (Én megjártam az Emirátusok, Omán és Szaud-Arábia határvidékét, így a Buraimi-oázist. Ott klasszikus, defínitív értelemben vett határ nincs.) Tehát bizonytalan határ is van. Mindegy, hogy egyenes vagy görbe. Ez egyszerűen lakatlan terület, Rub al-Khali a sivatag elnevezése. Ez arabusul üres tér, tehát nincs értelme centizni a vonalakat. A másik, amit erre az ábrára vonatkoztatva látunk, az az, hogy lehet mesterségesen csinálni egy szubkontinensen, Indián belül határokat vallási alapon is. Három államot érint, Indiát, Pakisztánt és Bangladeszt, ami korábban Pakisztán keleti részeként funkcionált. A cél a mohamedánok és hinduk elválasztása volt e mesterséges konstrukció révén.

Érdekes Észak-Amerika (11. ábra). Egyenes a vonal Kanada és az Egyesült Államok hataraként – ahol még akkor nem volt jelentős, hogy hova tartozik egy ember. Ahol fontos volt, a tavak környékén, ott már cifrázták a határvonalak futását. Mexikó felé, miután találtak egy folyót és az alkalmasnak látszott, a határok e folyó folyását követik. Államhatár úgy lett, hogy addig foglalt el területet az erősebb, az Egyesült Államok.

A Rio Grande mederváltozásai természetesen kihatottak az éppen aktuális államhatárok alakulására is. Más aspektus: a szabad határok bajnokaként nem egyszer magát exponáló Egyesült Államok falat épített Mexikó felé, amikor az illegális bevándorlás korlátozása fontos érdekévé vált (12. ábra).

10. ábra. Ázsiai határok
Figure 10. Borders in Asia

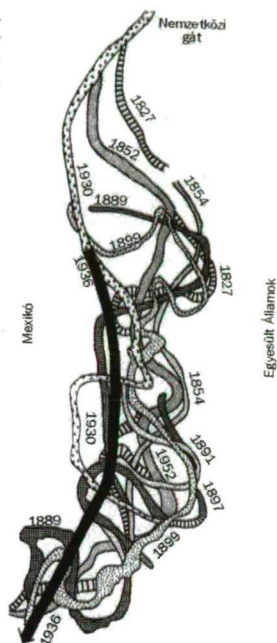

11. ábra. Észak-Amerika államhatárai
Figure 11. National boundaries in North-America

12. ábra. Folyóhatárok

Figure 12. Natural borders formed by rivers

Forrás: Haggett, P. 2006. p. 525.

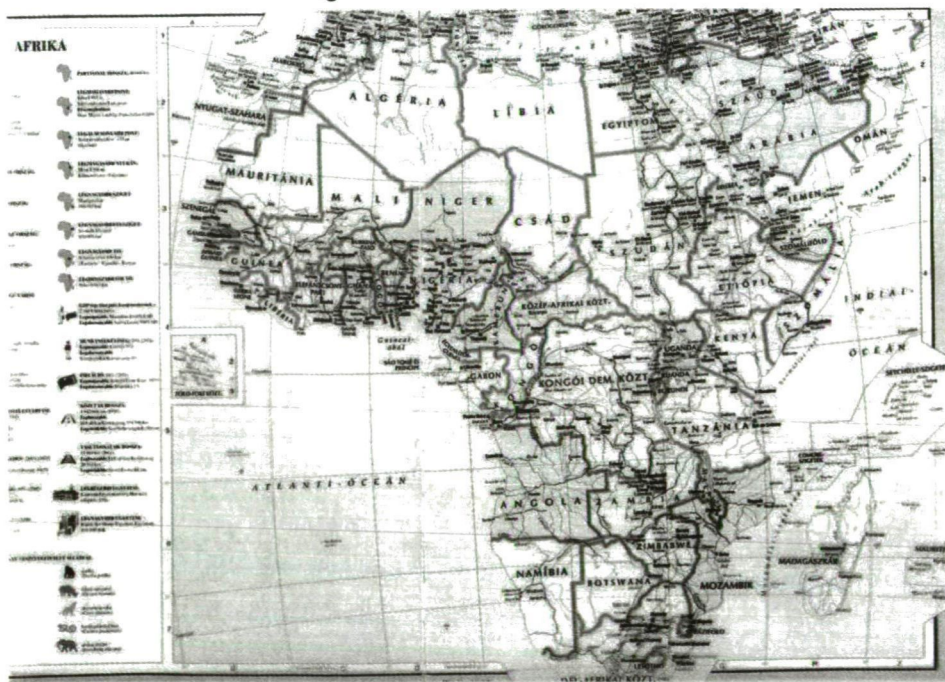
Az Egyesült Államoknak nemcsak az ún. nemzetközi határa, hanem az Egyesült Államoknak, mint entitásnak a belső tagolódása, az a bizonyos 50 állam, zömmel egyenes vonalakkal jellemzett. Nincs jelentősége, hiszen az Egyesült Államok, mint entitás az Egyesült Államok szintjén jött létre. A helyzet hasonló Latin-Amerikában is, de itt már egy kis változás van (13. ábra). Latin-Amerika fejlődésének, ha Braziliától eltekintünk, volt egy fázisa (Simon Bolivar időszaka), amikor a gyarmatosítás ellen együtt kezdtek harcolni, és esély volt rá, hogy a pánamerikai utat követő entítások jönnek létre, tehát egy nagy szövetség, amelyben spanyolul beszél a népesség és egy másik, ahol portugálul – ahogy a tordesillasi egyezmény annak idején előre vetítette. Nem ez következett be, az entitás nem ezen a szinten jött létre, hanem az államok szintjén. Ennyiben eltér az Észak-amerikai úttól. Az államok szintjén már jelentősége van bizonyos apró területek hovatartozásának is. Eltűnnek a vonalak. Van még Peru és (az őserdői részen) Brazília, valamint rövidebb szakaszokon Bolívia és Paraguay között, de már nem az a jellemző. Az ok tehát az, hogy itt az államok szintjén szerveződik meg a társadalom, és nem kontinentális vagy szubkontinentális szinten.

Az afrikai kép ugyancsak ismerős (14. ábra). Afrikában kialakult egy primitív társadalmi-gazdasági rend, amely bennünket, európai gyarmatosítókat nem érdekelt. Mi hogy húztuk meg a határt? Húztunk egy egyenes vonalat, és ez a tied, ez az enyém. Megtehették ezt a gyarmattartók, mert erősebbek voltak, és megtehették, mert a gazdaság és a társadalom térszerkezete fejletlen volt. Azóta már jelentkeztek problémák Afrikában, amikor az ősi struktúrák fölélednek, az új struktúrák azokra épülve vitalizálódnak, és konfliktusba kerülnek az egyenes államhatárral. Rengeteg probléma volt már eddig is, csak gondoljunk a Szómália és Abesszínia közötti háborúra, amely nem az utolsó volt az ilyen konfliktusok sorában, vagy éppen Dél-Szudán különválására (15. ábra).

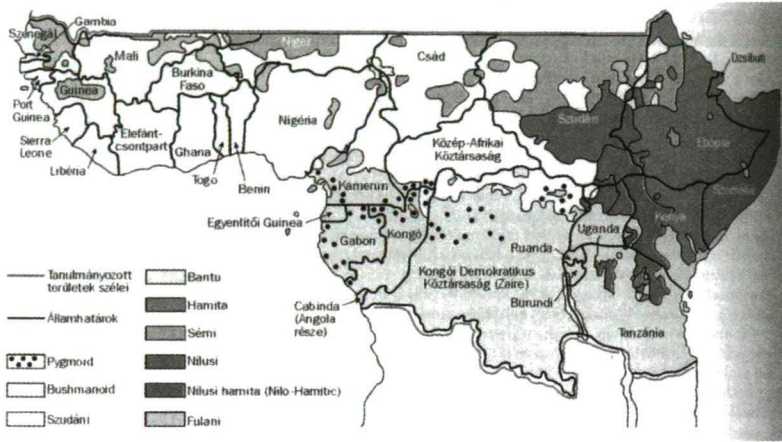
13. ábra. Dél-Amerika határai
Figure 13. Borders of South America

14. ábra. Afrika államhatárai
Figure 14. State borders in Africa

15. ábra. Államhatárok és etnikai csoportok Afrikában
Figure 15. State borders and ethnic groups in Africa

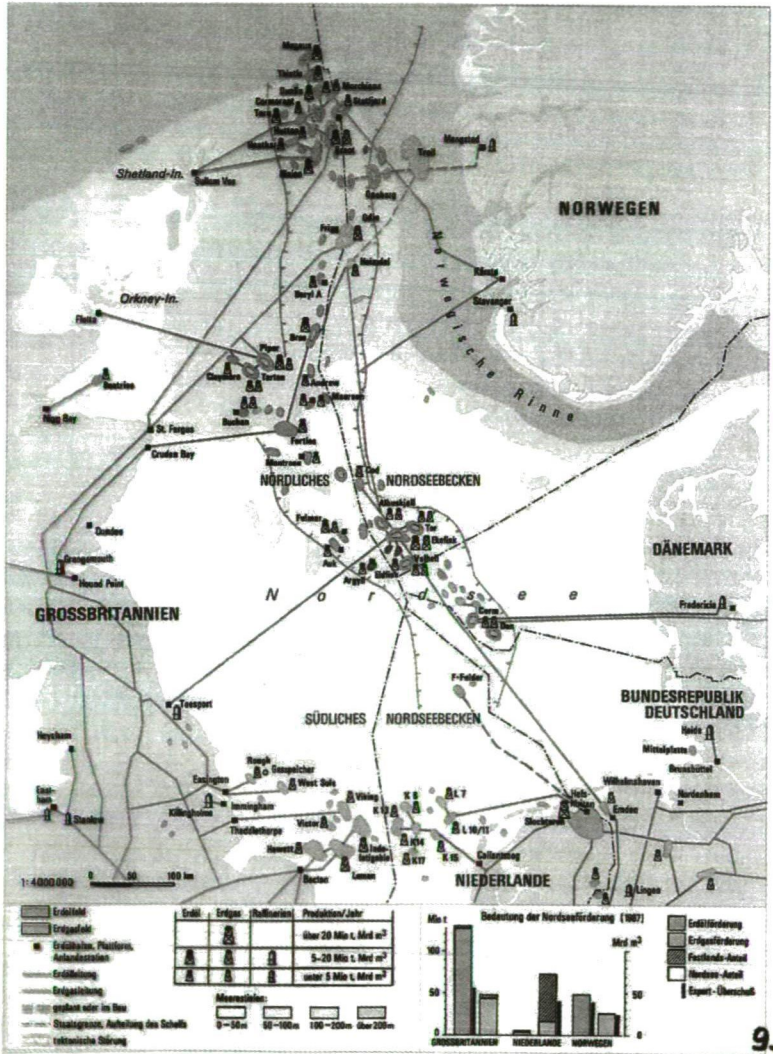
A következő térkép Ausztráliának egy szeletét mutatja be (16. ábra). Olyan szeletet, ahol van egyenes határ Dél-Ausztrália és Victoria állam között, de Victoria és Új-Dél-Wales között pedig már a Murray folyót követi. Szintén nincs jelentősége, hiszen az entitás Ausztrália szintjén jött létre előbb, mint gyarmat, később mint önálló szövetségi állam formájában.

16. ábra. Ausztrália belső határai
Figure 16. Inter-state borders in Australia

Ugyanez a helyzet a tengereknél is. Azokat a tengereket, amelyek jelentős ásványkincs-csel rendelkeznek (pl. az Északi-tenger), bizonyos szférákra osztják fel a környező álla-mok, és ezek a szférák is egyenes vonallal határoltak. Ott van a vonalban valamiféle bi-csaklás, ahol a lelőhely a vonal közelében van, ott ezt kikerülik a tárgyalások során. Tulaj-donképpen úgy veszik a tengert, amely az ásványkincse révén struktúrát kap és nem csak hajózási lehetőséget nyújt a társadalomnak, hanem annál többet: most már ugyanúgy tekintik, mint a szárazföldet, és elhatárolásokor hasonló elveket érvényesítenek (17. ábra).

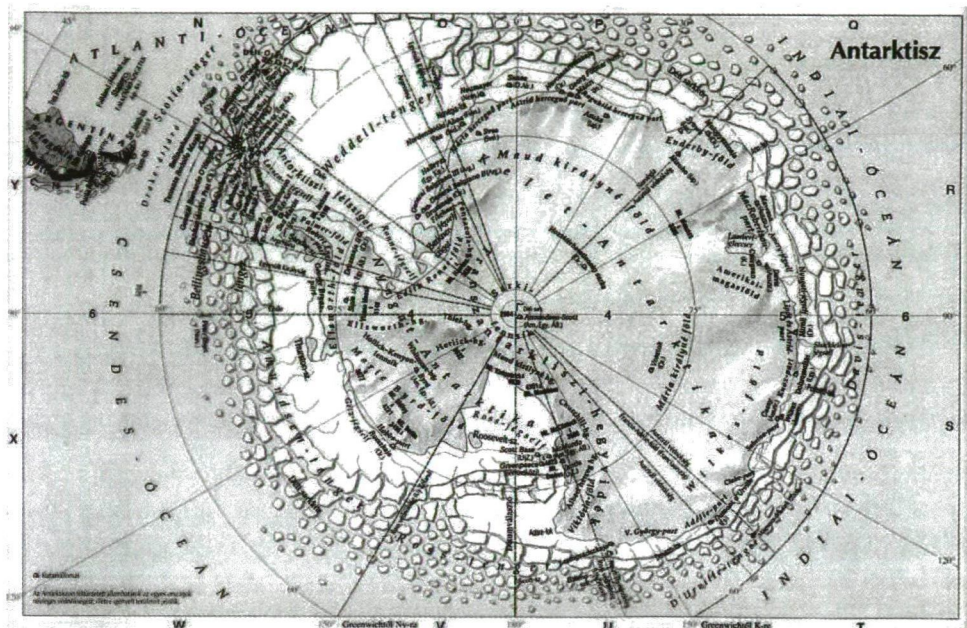
17. ábra. – Figure 17.

Érdekes, hogy ez az eljárás még az Antarktisz is érinti, holott igazából itt még nem manifesztálódott dolgokról van szó. Az érdekelt államok a Déli-sarkot szeletekre osztották fel, ezek a szeletek részben átfedik egymást és későbbi viták tárgya az, hogy egy-egy sáv végül is hova tartozik majd (18. ábra).

18. ábra. Antarktisz zónái
 Figure 18. Zones of the Antarctica

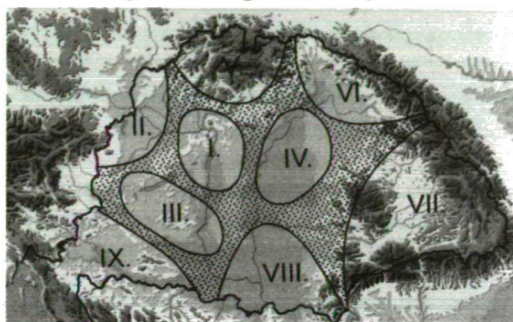
A konklúziókat – az eddigiek alapján – abban összegezhethetjük, hogy ahol az entitás szintje egy szuper szint, mint Amerikában, vagy majdnem az, mint Simon Bolivar idejében, tehát időlegesen Dél-Amerikában, vagy pedig, mint Afrikában a fejletlenség miatt nincs jelentősége egyelőre (de később lesz), ott és olyankor az államhatár a térszerkezetet szabdalhatja, mert a térszerkezet erővonalai és egységei magasabb szinten érvényesülnek.

Európában a helyzet más. A különbség az, hogy az Európai Unió által nem pán-európai mozgalom nyomán jött létre, tehát nem Európa az entitás, hanem megőriztük az Európai Unióban egyesülő, oda belépő államoknak a saját kompetencia-szintjét, tehát az államok Európáját. Európa előfikció: majd az államok maguktól, esetleg nyomásra leadnak szuverenitásukból Brüsszel javára, de ez egy olyan folyamat, ami brutálissá soha nem válhat. Ebből az következik, hogy ellentmondás keletkezik az államhatárok és az európai kontinens határa, valamint az európai kontinens országokra való tagolódási egységei, valamint az államhatárok, sőt az országok térszerkezeti egységeiként funkcionáló régiók és az államhatárok között.

5. Összegzés: hazai és vajdasági vonatkozások

Bemutatva a kérdést a Kárpát-medence problematikáján: a Kárpát-medence Európa egy országa, Kárpátiának nevezhetjük, hogy ne történelmi Magyarországot mondjunk, sértve ezzel mások érzékenységét. (Soha nem volt csak magyar a Kárpát-medence, társaink mindig voltak.) A Kárpát-medence, mint ország régiókra tagolódik (19. ábra) és ezen régiók határai nem egyeznek meg a Kárpát-medence I. világháború utáni szétdarabolása nyomán létrejött államhatárokkal, sem a II. világháború alatti területgyarapítások után létrejött határokkal.

19. ábra. Kárpátia régiói
Figure 19. Regions of Kárpátia

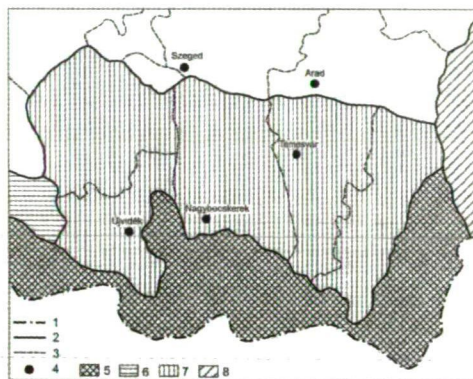

A régiók és államhatárok egybe nem esése a történelmi Magyarország Délvidéknek nevezett térségében is látványos. A probléma történelmi alakulását, a magyar megyerendszer kiépítését, a törökök behatolását, az etnikai átalakulásokat, a különböző államhatár-módosulások nyomán és révén előállt közigazgatási szervezési egységek létrejöttét, az impérium-váltást követő, majd a Jugoszlávia sorsának változásaiból fakadó különböző változatokat szakszerűen foglalja össze Gulyás László. Ábráiból csak néhányat bemutatva is világossá válik, hogy a Vajdaság

- nem definitív régió, hanem mesterségesen létrehozott területi egység;
- határai állandó változásban vannak, követve a nagyhatalmi és szomszédsági erőviszonyok alakulását;
- gazdasága nem mutat ágazati – területi komplexitást, inkább „tapadó” jellegű;
- népességének etnikai összetétele az érintett Szerbia, Románia, Magyarország és Horvátország domináns népein kívül is sokféleséget mutat;
- lakosságának vallási összetétele is a centrifugális erőket támogatja (20., 21., 22., 23., 24. ábra).

A mai Vajdasági térségnek kedvező pozíciója és fejlődési lehetősége lehet a jövő Európájában.

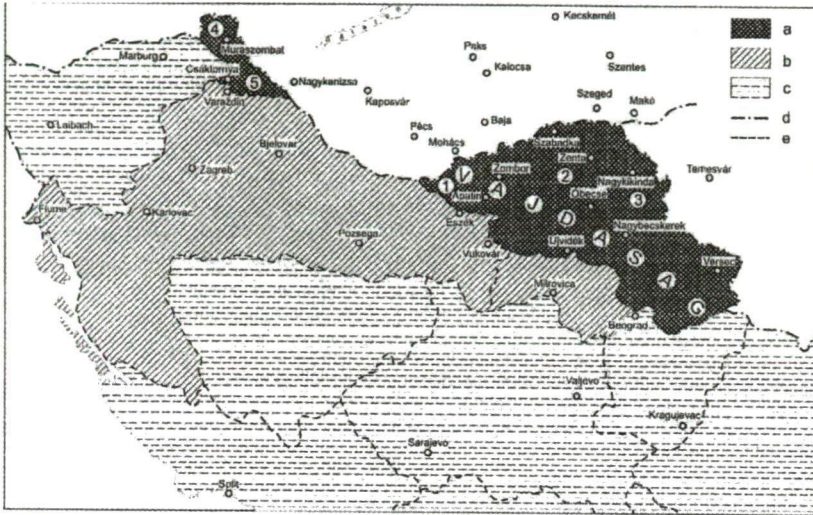
20. ábra. Vajdaság
Figure 20. Vojvodina

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – Az autonóm részek határa; 3 – A katonai kerületek határa;
4 – Autonóm részek, ill. katonai körzetek központja; 5 – Katonai határörvidék;
6 – Horvát-Szlavónország; 7 – Szerb Vajdaság; 8 – Erdély

Forrás: Pándi, 1995.

21. ábra. Jugoszláviához csatolt területek
Figure 21. Areas attached to Yugoslavia

Jelmagyarázat: a – A Magyarországtól 1920-ban Jugoszláviához csatolt terület; 1 – Baranyai háromszög; 2 – Bácska; 3 – Bánát; 4 – Murán inneni terület; 5 – Muraköz; b – Horvát-Szlavón-ország Jugoszláviához csatolt területei; c – Jugoszlávia egyéb területei; d – Jugoszlávia határai

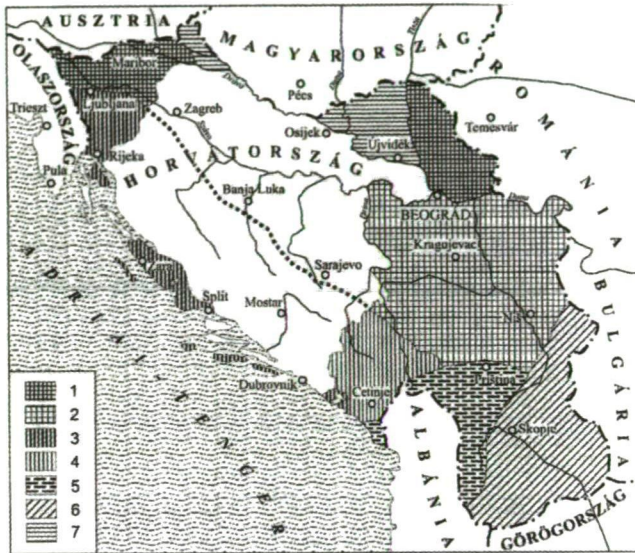
Forrás: Államtudományi Intézet, 1941.

22. ábra. Jugoszláv bánóságok
Figure 22: Banovinas of Yugoslavia

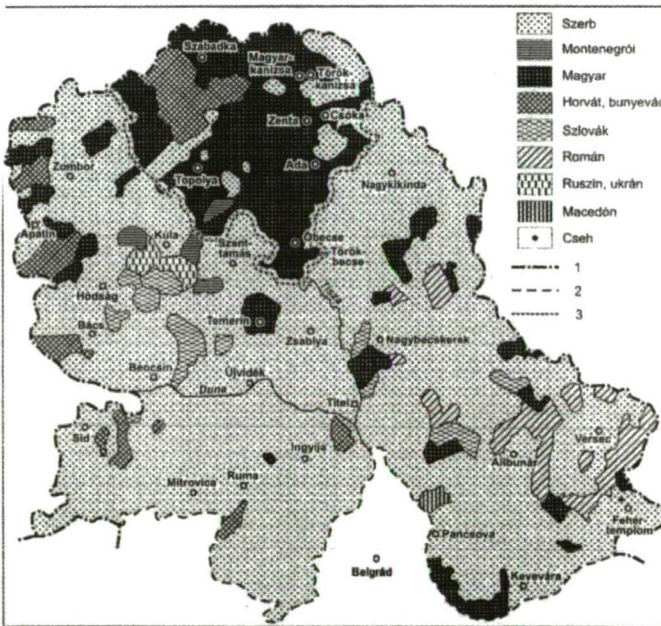
Forrás: Sokcsevits, 1994.

23. ábra. Jugoszlávia felosztása
 Figure 23. Repartition of Yugoslavia

Jelmagyarázat: 1 – Német megszállás; 2 – Német ellenőrzés; 3 – Olasz megszállás; 4 – Olasz ellenőrzés; 5 – Albán megszállás; 6 – Bolgár megszállás; 7 – Magyar megszállás
 Forrás: Romsics, 1998.

24. ábra. A Vajdaság etnikai térképe, 1989
 Figure 24. Ethnic distribution in Vojvodina, 1989

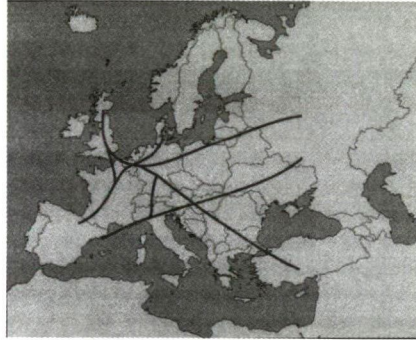

Jelmagyarázat: 1 – Országhatár; 2 – A tartomány belső határa; 3 – A magyar etnikai területek (blokkok) határa
 Forrás: Kocsis, 1989.

A kontinens térszerkezetének alapvető váza (25. ábra) nem feltétlenül csak az innovációk terjedési iránya, hanem a gazdasági és hatalmi törekvéseket is kifejező nyílrendszer, ami egyrészt a nagy orosz síkság felé, másrészt a Balkán (nem a Balkán a lényeg, hanem ami mögötte, már Ázsiában van: az olaj) felé mutat. Van egy új irány kialakulóban a Mediterráneumtól Kelet-Európa óriás térségeiig. Ez az irány Katalónia, Dél-Franciaország és (főleg) Padánia felemelkedésével, és stratégiai piackereső törekvésével jellemezhető. Ez az a struktúra, ami Európában történelmileg is vissza-visszatérő módon befolyásolja az itteni folyamatokat, az államhatárokat, a népesség, a tőke mozgását és így tovább.

25. ábra. Európa fő térszerkezeti vonalai

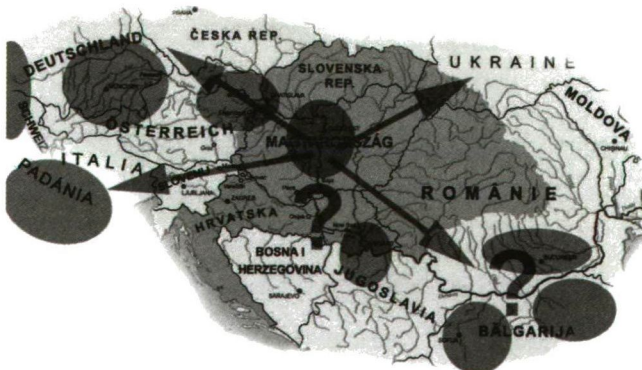
Figure 25. Main lines in the spatial structure of Europe

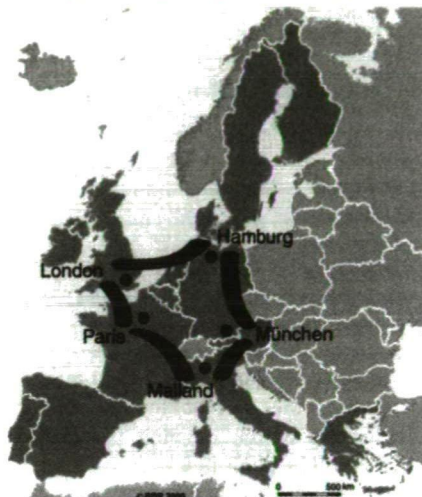
Ahogy látjuk, van itt egy kereszteződés, ami a Kárpát-medencén belül található, azon belül is a magyar állam területén. Ez az, ami számunkra valamiféle esélyt ad arra, hogy a Kárpát-medence mint ország felemelkedik az európai térszerkezeten belül, sőt azon belül az a pozíció, amit Budapest betölt (core areája, szívterülete az egész Kárpát-medencének) realizálódik és ez nyújt esélyt arra, hogy ez a térsége Európának egészében is felemelkedik és azon belül a Kárpát-medence központi része, a magyar állam területe is kedvező pozícióba kerül. Ez a kereszt, amit András-keresztnek is nevezhetünk (Crux decussata 26. ábra), nagy valószínűséggel garancia arra, hogy dinamikus térség lehet a Kárpát-medence és azon belül különösen a középső rész. Csak élnünk kell lehetőségeinkkel, intenzíven kapcsolódva az „európai pentagon” bajorországi, ausztriai csúcsához (27. ábra).

26. ábra. A Crux decussata vagy András-kereszt

Figure 26. Crux decussata

27. ábra. Az „európai pentagon”
Figure 27. „European Pentagon”

A történelmileg sikeresnek bizonyult amerikai modelltől eltérő az utunk: nem Páneurópát építünk, hanem Európai Uniót. Sokan mondják azt, hogy nagyot hibáztunk, hogy nem azt az utat választottuk. Tény viszont, hogy Európa a „nemzetállamok” fejlődési fázisában túl messzire ment és nehéz – sokak szerint lehetetlen – lett volna a nacionalizmusokat egy páneurópai eszmével helyettesíteni, ezért ezt az utat kellett választani az Európai Unió felépítéséhez. Tudnunk kell azonban, hogy ez az út nehezebb. Az államhatárok cifraságait a tér szerkezetének követelményei szerint át kell szabnunk, de úgy, hogy megmaradjon az államhatár. Ez benne az igazi feladat: hogy van államhatár, az ez által körülhatárolt területek hozzá a törvényeket, a jogi és egyéb szabályozások itt történnek, ugyanakkor a gazdaság régió-kereteken belül funkcionál. A kettőt össze kell hangolni; hogy mennyire sikerül, azon múlik Európa jövője, a világ nagy centrumtársaságai közötti pozíciója. Ami minket illet, vigyáznunk kell az András-keresztre, vigyáznunk kell arra, hogy Európa egy frekvenciált helyén és az abból fakadó energiákkal való gazdálkodás útján úgy tudjuk kiépíteni szomszédainkkal együtt a jövőnket, hogy dinamikus térségként boldogulhassunk. Bár az államhatárok (Kelet-Közép-Európában a hagyományok is) ellene szólnak ennek a törekvésnek, meggyőződésem, hogy nincs más reális utunk.

JEGYZETEK

1. Tóth J. (1981): A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. Földrajzi Értesítő, XXX. évf., 2–3. sz., pp. 267–291.
2. Pap N.–Tóth J. (2008): Az európai államhatárok típusai. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Pp. 7–10.
3. Muir, R. (1989): Modern Political Geography, II. ed., MacMillan, London, 275 p.
4. Martinez, D. (1994).
5. Tóth J. (1999): Régiók a Kárpát-medencében. In: Tóth J.–Pap N. (szerk.): Első magyar politikai földrajzi konferencia. Változó világ, átalakuló politikai földrajz. Konferenciakötet. JPTE TTK FI pp. 5–16.
6. Haggett, P. (2006): Geográfia. Globális szintézis. Typotex, Budapest, 842 p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baranyi B. (szerk.) (2001): A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. MTA RKK, Pécs, 368 p.
- Baranyi B. (szerk.) (2008): Magyar–urkán határrégió. Együttműködés az Európai Unió külső határáján. Debrecen, 207 p.
- Bowman, I. (1924): *The New World*. World Book Company, New York.
- Bulla B.–Mendöl T. (1947): A Kárpát-medence földrajza. Egyetemi Nyomda, Budapest, 611 p.
- Csatári B.–Tóth J. (1983): Az Alföld határmenti területeinek vizsgálata. Területi kutatások 6., Budapest, pp. 78–92.
- Csizmadia S. (2009): Az afrikai államhatároktól a határtalan Afrikáig. In: Csizmadia S.–Tarrósy I. (szerk.): Afrika ma. Publikon Kiadó, Pécs, pp. 51–74.
- Csüllög G. (2006): A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagolódásában. Debreceni Egyetem, Debrecen, 173 p.
- Csüllög G. (2008): Baranya megye térszerkezeti szerepe és a határtípusok változása Trianon előtt és után. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, pp. 32–42.
- Dövényi Z. (2008): A határ mint fikció és valóság. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): A baranyai államhatár a X. században. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, pp. 18–20.
- Dubcová, A.–Kramáreková, H. (eds.) (2002): State Border Reflection by Border Region Population of V4 States. University in Nitra and International Visegrad Fund. Nitra, 269 p.
- Erdősi F.–Tóth J. (szerk.): (1988): A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. MTA RKK, Pécs, 221 p.
- Frisnyák S. (1990): Magyarország történelmi földrajza. Tankönyvkiadó, Budapest, 213 p.
- Golobics, P.–Tóth, J. (1998): Spatial and Environmental Problems of Border Regions in East-Central-Europe, with Special Reference to the Carpathian Basin. In: Environment, Planning and Land Use. Ashgate. Ed.: Kivell, P.–Roberts, P.–Walker, G. P. Singapore-Sydney, 1998, Alderhot-Brookfield, pp. 40–52.
- Gulyás L. (2007): Vajdaság. Történelmi áttekintés. In: Nagy I. (szerk.): Vajdaság. Pécs–Budapest, pp. 76–149.
- Haggett, P. (2006): Geográfia. Globális szintézis. Typotex, Budapest, 842 p.
- Hajdú Z. (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 334 p.
- Horev, B. Sz. (1981): Territorialnaja organizacija obszsesztva. Müszl, Moszkva, 320 p.
- Hoy, D. R. (1989): *Essentials of Geography and Development. Concepts and Processes*. Charles E. Merrill Publishing Company, Columbus–Toronto–London–Sydney, 452 p.
- Knox, P. L.–Marston, S.A. (1998): *Places and Regions in Global Context: Human Geography*. Prentice-Hall, Inc., Upper Saddle River, New Jersey, 526 p.
- Kogutowicz K. (1943): Bevezetés a földrajztudományba. Kókai Lajos kiadása, Budapest, 128 p.
- Mezei G. (1988): Stettintől Triesztig. Valóság, 8. sz., pp. 1–21.
- Mező F. (2000): A politikai földrajz alapjai. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 382 p.
- Mohos M. (szerk.) (2002): A határ, amely elválaszt és összeköt. Pécs, 174 p.
- Muir, R. (1989): *Modern Political Geography*, II. ed., MacMillan, London, 275 p.
- Nárai M.–Rechnitzer J. (szerk.) (1999): Elválaszt és összeköt – a határ. MTA RKK, Pécs–Győr, 307 p.
- Pál Á. (szerk.) Héthatáron. Tanulmányok a határ menti települések földrajzából. JGYF Kiadó, Szeged, 524 p.
- Pál Á. (2003): Dél-alföldi határvidékek. Pécs–Szeged, 235 p.
- Pál Á.–Szónokyné A. G. (szerk.) (1996): Határon innen – határon túl. JATE Szeged, 453 p.
- Pándi L. (szerk.) (1995): Köztes-Európa 1763–1993. Osiris – Századvég, Budapest, 728 p.
- Pásztor C. (szerk.) (2002): „...ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Nógrád Megyei Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota, 560 p.
- Prinz Gy. (1942): Magyarország földrajza. Renaissance, Budapest, 272 p.
- Rangel, F. V. (1990): *Introducción a la geografía humana*. Impreso en México, 214 p.
- Ratzel, F. (1903): *Politische Geographie*. Leipzig, 379 p.

- Schwind, M. (1972): *Allgemeine Staatengeographie*. De Gruyter, Berlin, 585 p.
- Smith, J. R. (1931): *Human Geography*. California State Printing Office, Sacramento, 498 p.
- Strabón (1977): *Geographika*. Gondolat, Budapest, 999 p.
- Suba J. (2002): A politikai földrajz történetileg változó államhatár elmélete. *Geodézia és Kartográfia*, LIV. Évf. 6. sz., pp. 14–19.
- Süli-Zakar I. (szerk.) (2003): *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 387 p.
- Süli-Zakar, I. (ed.) (2004): *Cross-Border Co-Operations. Schengen Challenges*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 280 p.
- Süli-Zakar, I. (ed.) (2008): *Neighbours and Partners: On The Two Sides of the Border*. DE Debrecen, 402 p.
- Szónokyné A. G. (szerk.) (1999): *Határok és régiók*. SZTE Szeged, 515 p.
- Szónokyné A. G. (szerk.) (2002): *Határok és az Európai Unió*. SZTE Szeged, 490 p.
- Szónokyné A. G. (szerk.) (2007): *Határok és Eurorégiók*. SZTE Szeged, 581 p.
- Pap N.–Tóth J. (1999): A regionális fejlődés elméleti kérdései a Kárpát-medencében. In: *Limes* 11. 3–4. sz., pp. 131–153.
- Pap N.–Tóth J. (2008): Az európai államhatárok típusai. In: Horváth I.–Kiss J. (szerk.): *A baranyai államhatár a XX. században*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Pp. 7–10.
- Szónokyné A. G.–Pál V.–Karancsi Z. (szerk.) (2007): *A határok kutatója*. Tanulmánykötet Pál Ágnes tiszteletére. SZTE Szeged–Szabadka, 283 p.
- Szónokyné A. G. (szerk.) (2008): *Határtalan határok*. Absztrakt-kötet. Dobogókő, 40 p.
- Taylor, J. P. (1993): *Political Geography*. Longman, Essex, 360 p.
- Teleki P. (1936): *A gazdasági élet földrajzi alapjai I–II*. Centrum Kiadóvállalat Rt., Budapest, 755 p.
- Tóth J. (1981): A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Földrajzi Értesítő*, XXX. évf., 2–3. sz., pp. 267–291.
- Tóth J. (1999): Régiók a Kárpát-medencében. In: Tóth J.–Pap N. (szerk.): *Első magyar politikai földrajzi konferencia. Változó világ, átalakuló politikai földrajz*. Konferenciakötet. JPTE TTK FI pp. 5–16.
- Tóth J. (2001): Országhatárok és államhatárok Európában. *Határőrségi Tanulmányok* 2001/3. pp. 6–13.
- Tóth J. (2001): Az európai ország- és államhatárok biztonságpolitikai hatásai. In: *Szakmai Tudományos Közlemények*, pp. 31–50.
- Tóth J. (2002): Országok – államok, határok Európában. In: Pál Á. (szerk.): *Héthatáron*. Tanulmányok a határ menti települések földrajzából. JGYTF Kiadó, pp. 505–513.
- Tóth, J. – Trócsányi, A. 2003: The Historical and Geographical Basis of the Regions of Hungary. In: *Development and Finance* 1. 2003/4., pp. 20–29.
- Tóth J. (2004): Kell-e nekünk régió? In: *Hitseker M.–Szilágyi Zs.: Mindentudás Egyeteme* 3. kötet. Budapest, pp. 193–212.
- Tóth J. (2007): Térszerkezet – országhatár – államhatár. In: Szónokyné A. G. (szerk.): *Határok és Eurorégiók*. SZTE Szeged, pp. 11–21.
- Tóth, J. (2008): *Regionen und Staatsgrenzen im Karpatenbecken*. In: *Ethno-Kulturelle Begegnungen in Mittel- und Osteuropa*. Hrsg: Hammer E.–Kupa L. Hamburg, Verlag Dr. Kovač. pp. 41–52.
- Tóth J. (főszerk.) (2010): *Világföldrajz*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1486 p.
- Tóth J. (2011): A határokról. In: *Frisnyák S.–Gál A. (szerk.): Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek*. Nyíregyháza–Szerencs, pp. 441–475.
- Vivó, J. A. (1985): *Geografía política*. México 21 D.F., 207 p.
- Waugh, D. (1990): *Geography. An Integrated Approach*. Thomas Nelson and Sons Ltd., Scarborough, 488 p.